

Planika – 120 let prve zavarovane rastline na Slovenskem

Besedilo: Špela Novak

Kdo ne pozna malih dlakavih zvezdic, ki razveselijo planince vsakič, ko jih zagledajo? Zvezdica, ki spominja na cvet, je pravzaprav socvetje, sestavljeno iz več (2–12) majhnih koškov, ki jih obdajajo razprostrti, gosto belo dlakavi podporni listi. Vse skupaj daje videz velikega cveta, s čimer rastlina privablja opraševalce. Koški vsebujejo rumene cevaste cvetove (na eni rastlini naj bi bilo od 100 do 1.000 cvetov), zunanji cvetovi v košku so ženski, notranji cvetovi pa dvospolni. Če rastlino dobro pogledamo, bomo videli, da se najprej odprejo cvetovi osrednjega koška, ki jim sledijo cvetovi v koških vse bolj proti zunanjemu delu socvetja. Iz ženskih cvetov se razvijejo drobni (okoli pol milimetra dolgi) dlakavi oreški (rožke), ki imajo kratko kodeljico iz laskov (kot padalce pri regravotivni lučki). Poleg ovršnega socvetja so pri planiki dlakavi tudi listi in steblo. Dlakavost planiko varuje pred močnim UV-sevanjem, izhlapevanjem vode in nizkimi temperaturami.

V skladu z današnjo taksonomijo je vrsto prvi veljavno opisal Linné (leta 1753), a je planiko uvrstil v rod griževcev (*Gnaphalium leontopodium*). Leta 1822 jo je v samostojen rod prestavil francoski botanik Cassini (*Leontopodium alpinum*) – takšno je danes njeno strokovno ime v *Mali flori Slovenije*. A pri tem zgodba še ni končana. Že leta 1811 je italijanski botanik Tenore iz Apeninov opisal vrsto

Verjetno so ravno dlakavi podporni listi socvetij planike prve raziskovalce spominjali na levje tačke, zaradi česar so jih poimenovali *leontopodium* (grško *leon* 'lev', *podion* 'tačka'). (foto: Špela Novak)

Gnaphalium nivale, ki jo je dobrih sto let kasneje avstrijski botanik Handel-Mazzetti preimenoval v *Leontopodium nivale*. Kasneje so ugotovili, da gre verjetno v obeh primerih za isto vrsto. Leta 2003 je švicarski botanik Greuter *Leontopodium alpinum* prestavil na podvrstni nivo (*Leontopodium nivale* subsp. *alpinum*). Ločevanja teh dveh taksonov na podvrstnem nivoju številni botaniki ne odobravajo, saj zagovarjajo njuno ločevanje na vrstnem nivoju. K vrsti *Leontopodium nivale* spadajo populacije iz Abrucov

(Abruzzi v Italiji), Dinaridov in Pirinskega gorovja (Bolgarija), alpska vrsta pa je razširjena v Alpah, Jurskem pogorju, Karpatih, Pirenejih in severnem delu Apeninov. Kakorkoli že, pradomovina planik so gorovja v osrednji Aziji, kjer rod doseže največjo vrstno pestrost. V Aziji uspeva več kot 50 vrst, od tega je kar 17 endemičnih na Kitajskem.

Planika uspeva na karbonatnih tleh. Najbolj ji ustrezajo kamnite visokogorske trate, raste pa tudi v skalnih razpokah in na grušču. Razširjena je v subalpinskem, alpskem in nivalnem pasu, na nadmorskih višinah med 1.500 in 3.400 m. Pri nas uspeva tudi nižje, v Trnovskem gozdu

Planika naj bi bila prvič upodobljena v delu *Codex Bellunensis* iz 15. stoletja (slika levo, vir: British Library in London). V 16. stoletju jo je kot *Leontopodium verum* v enem od svojih del o zdravilnih rastlinah opisal italijanski zdravnik in botanik Mattioli (slika na sredini, delo digitalizirano na Google Books). Kasneje, leta 1601, jo je narisal in opisal tudi flamski zdravnik in dvorni vrtnar na Dunaju Clusius v delu *Rariorum plantarum historia* (slika desno, delo digitalizirano na <http://www.botanicus.org>).

Planiki (*Leontopodium alpinum*) najbolj ustrezajo skalnata alpska travišča, a ker so jo v preteklosti veliko trgali, se je na bolj obiskanih vrhovih ohranila le še v ljudem nedostopnih skalnih razpokah. (foto: Špela Novak)

Razglednica s planiko. (vir: Botanični vrt Genf in njihov projekt Expo Edelweiß)

in na Snežniški planoti ter na najnižjem znanem nahajališču v Sloveniji: v soteski Zarica, ki jo oblikuje Sava južno od Kranja. Tam raste v skalnih razpokah na le 300 m nadmorske višine. Planinci, ki zahajajo v manj obljudene dele naših Alp, vedo povedati, da je planika na nekaterih nedotaknjenih vrhovih kar pogosta. Uspeva v Julijskih in Kamniško-Savinjskih Alpah, nekoliko manj pogosta je v Karavankah.

Poleg planike se v ljudski rabi za rastlino uporablja še nekaj imen; omenimo samo planinko, pečnico, očnico in zvezdico. Izrazi se nanašajo na rastišča, kjer planika raste, ali na njeno podobo. Nemška popačenka, ki jo pri nas občasno slišimo, je edelbajs, kar izhaja iz nemškega poimenovanja planike *Edelweiss*. Izraz bi lahko

prevredli kot plemenita belina (nemško *edel* 'plemenit', *weiss* 'bel'); nanaša se na lepo podobo rastline. Tega poimenovanja za rastlino pa ne uporabljajo samo v nemško govorečih državah, pač pa se je uveljavil tudi v angleščini, francoščini in nekaterih drugih jezikih. Italijani jo pogosteje imenujejo *stella alpina* ('alpska zvezda'), ker naj bi bila kot zvezda, ki je z neba padla na Zemljo.

V preteklosti so planiko v ljudskem zdravilstvu uporabljali za zdravljenje želodčnih težav in iz nje v ta namen pripravljali čaje. Zelo popularna je postala v 19. stoletju, ko je v Alpah prišlo do razcveta planinstva. Planika je postala simbol Alp. Vsak, ki je šel v gore, je nazaj prinesel planiko kot spominek, s tem pa je izkazal tudi svoj pogum. Predvsem moški so jo radi prinašali svojim izvoljenkam kot dokaz ljubezni. Poleg tega so ljudje planike nabirali in jih prodajali turistom. Za društveni znak so rastlino že leta 1862 uporabili v avstrijskem in nemškem alpinističnem združenju (Österreichischer Alpenverein, Deutscher Alpenverein), kjer je postala prava kulturna rastlina. Na srečanju članov nemškega alpinističnega združenja leta 1872 so poročali o tem, da je predsednik združenja v zahvalo za delo prejel venec iz planik in drugih alpskih rastlin. Tudi leta 1893 ustanovljeno Slovensko planinsko društvo in leta 1921 ustanovljeni Turistovski klub Skala sta si za svoj znak izbrala to rastlino. Za narodni simbol velja planika v Švici, Avstriji, Bolgariji in Romuniji.

Avstrijski botanik in publicist Kronfeld je v začetku 20. stoletja izdal knjižico o planiki, v kateri govori celo o industriji, povezani s planiko. Opisuje tudi primer iz

Deutscher Alpenverein

Planika v logotipih avstrijskega in nemškega alpinističnega združenja.

Simbol Slovenskega planinskega društva, ki je delovalo do konca druge svetovne vojne (slika levo, vir: Gornjesavski muzej Jesenice, <http://museums.si>), in značka Turistovskega kluba Skala (vir: Bolha).

Julijskih Alp, kjer naj bi v poletnih mesecih ves ženski del okoliškega prebivalstva nabiral planike za večje trgovce, tako da so morali delovno silo voziti še iz oddaljenih krajev. Kronfeld po pričevanju domačinov iz Loga pod Mangartom opisuje tudi čevljarja, ki naj bi na 600 m nadmorske višine gojil cel nasad planik. Kasneje je gospod gojenje opustil, v zameno za novo obutev pa so mu planike nosili lovci in pastirji.

Kmalu so planinci, predvsem alpinisti, spoznali, da planika postaja vse bolj red-

Planika na znamki iz Kirgizije, romunski bankovec, logotip Mednarodnega združenja gorskih vodnikov, grb pokrajine Chamonix-Mont-Blanc in švicarski kovanec iz leta 1925. (vir: <http://en.wikipedia.org>)

Tudi v Sloveniji so številna društva, podjetja in nekatere občine za svoj simbol uporabili planiko: znak Gorske reševalne zveze Slovenije, logotip Mlekarnice Planika in tovarne čevljev Planika, grb občine Kobarid.

ka. Na srečanju avstrijskega in nemškega alpinističnega združenja leta 1874 so sprejeli sklep, da se člani obeh društev zavežejo, da ne bodo več trgali planik in da bodo k temu spodbujali tudi svoje znance. Najprej je bila planika zavarovana v Švici. Na predlog krajevene skupnosti Engelberg je deželni svet v švicarskem kantonu Obwaldner že 20. marca leta 1878 z zakonom prepovedal izkopavanje planik. To je bil eden prvih naravovarstvenih zakonov v Evropi, planika pa je tako postala prva zavarovana rastlina v Evropi. Zgledu so sledili tudi drugi kantoni v Švici in nekatere dežele v Nemčiji. H. Corveon je bil član švicarskega alpinističnega združenja in skupaj s H. Goudetom sta leta 1883 ustanovila »Združenje za varstvo rastlin«. Društvo se ni zavzemalo samo za varstvo planike, pač pa tudi drugih alpskih rastlin, ki so jih v velikih količinah prodajali na tržnicah. Tiskali so propagandne plakate in jih obešali v hotelih in turističnih središčih. Zelo so se zavzemali za vzgojo

in razmnoževanje alpskih rastlin v botaničnih vrtovih, da bi tako preprečili „ropanje“ na naravnih rastiščih. Corveon je bil po poklicu vrtnar in je v Švici ustanovil kar 4 alpske botanične vrtove ter pomagal pri ureditvi številnih drugih (med drugim tudi Albertu Boisu de Chesneju, ki je ustanovil Juliano v Trenti). Leta 1886 so planiko zavarovali na območju Avstrije (v deželi Salzburg); to je bil prvi zakon v avstro-ogrski monarhiji, s katerim so zavarovali rastlino.

Tudi Slovenci nismo veliko zaostajali. Pred 120 leti, 24. maja leta 1896, je bila planika najprej zavarovana na Goriškem (z Zakonom za pokneženo grofino Goriško in Gradiško o varstvu planike, objavljenem v Zakoniku in ukazniku za Avstrijsko-ilirsko primorje, 1896). Odlok je bil napisan v kar 3 jezikih. Čez dve leti so planiko skupaj z blagajevim volčinom (*Daphne blagayana*) zavarovali tudi na Kranjskem: na predlog Slovenskega planinskega dru-

štva z 29. januarja 1898 je deželni odbor Kranjske 11. februarja leta 1898 izdal *Zakon o varstvu planik in kraljeve rože*. Istega leta so planiko zavarovali tudi na Štajerskem (*Zakon za Vojvodino Štajersko o varstvu planike*), zakon pa je bil napisan samo v nemščini. Leto po zavarovanju planike na Kranjskem je *Planinski vestnik* že poročal o prvi kazni zaradi kršenja zakona – domačina iz Mojstrane so obsodili na 6 ur zapora. Zelo verjetno je v zgodovini slovenskega naravovarstva to edina zaporna kazen, ki jo je nekdo odsedel zaradi nabiranja zavarovanih rastlin.

Danes je planika z različnimi predpisi in uredbami zavarovana v večini držav, kjer uspeva: v Švici, Nemčiji, Avstriji, Italiji, Franciji, na Hrvaškem, v Srbiji, Črni gori, Bolgariji, Romuniji, Španiji, Ukrajini in na Slovaškem. Pri nas je zavarovana in uvrščena na Rdeči seznam kot zavarovana vrsta, ki ni več ogrožena, obstaja pa potencialna možnost njene ponovne ogroženosti. Kot zanimivost naj omenim, da so na jugu Nemčije v pogorju Allgäuer Alpen v letih 1935–2007 v času cvetenja planike organizirali gorsko stražo, podobno kot pri nas ob cvetenju velikonočnice. Danes si je populacija tako opomogla, da to ni več potrebno.

Ker poleg planike letos praznuje tudi Alpski botanični vrt Juliana, smo v Prirodoslovnem muzeju Slovenije izdali žig z motivom planike. Obiščite Juliano v Trenti in si poleti rastlino oglejte v živo, nato pa za spomin odtisnite še žig. Obletnico obeležuje tudi v Slovenskem planinskem muzeju, kjer lahko ob 110-letnici Semearne Ljubljana in 120-letnici prvega zakona o zavarovanju planike na naših tleh kupite vrečko s semeni gojene planike.

V naslednji številki *Trdoživa* preberite še nadaljevanje prispevka z naslovom *Planika: jo poznamo?* V njem bo Nejc Jogan razložil, katere med ljudmi razširjene trditve o planiki niso resnične. ✨

Letak z imeni najbolj ogroženih rastlin, ki ga je leta 1922 izdal odsek za varstvo narave pri Muzejem Slovenije. Na njem je kot prva navedena planika. (vir: Piskernik A., 1963–1964: Iz zgodovine slovenskega varstva narave. *Varstvo narave* 2–3: 59–70)

